

บทที่ 5

อภิปรายและเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การอนุรักษ์และสืบสาน โขน (ผู้หญิง) ให้แก่เยาวชนมีวัตถุประสงค์ เพื่ออนุรักษ์การแสดงละคร โขน (ผู้หญิง) โดยการถ่ายทอดให้แก่เยาวชนที่สนใจ เพื่อปลูกฝังให้เยาวชนตระหนักในคุณค่า โดยร่วมกันสืบสานศิลปะการแสดง โขน (ผู้หญิง) และเพื่อพัฒนาศักยภาพของเยาวชนในด้านศิลปะการแสดง โขน (ผู้หญิง) โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่เป็นเยาวชนที่สังกัดการศึกษาในโรงเรียนในสังกัดกรุงเทพมหานคร เขตพื้นที่การศึกษา และสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ที่สนใจเข้ารับการฝึกหัดจำนวน 40 คน ระยะเวลาในถ่ายทอดเป็นเวลา 1 ปี เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2550-กันยายน พ.ศ. 2551 ในช่วงวันอาทิตย์และวันนักขัตฤกษ์ โดยอยู่ในความควบคุมและถ่ายทอดโดยผู้เชี่ยวชาญสาขานาฏศิลป์ไทย โขนพระ นาง ยักษ์ และลิง และมีผู้ช่วยวิจัย ตามรายนาม ดังนี้

- 1.ครูสุวรรณี ชลานุเคราะห์ ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (สาขาละครพระ) พ.ศ. 2533
- 2.ครูรามพ โพธิ์เวส ศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (สาขาโขนยักษ์) พ.ศ. 2549
- 3.ครูนพรัตน์ หวังในธรรม ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย (สาขาละครนาง) วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- 4.ครูประสิทธิ์ ปิ่นแก้ว ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย (สาขาโขน ลิง) วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- 5.นายชวลิต สุนทรานนท์ นักวิชาการละคร ระดับ 9 สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร สาขาโขน พระ
- 6.นายพัฒนพงศ์ อรัญชนะนาค อาจารย์ผู้สอนวิชานาฏศิลป์ไทย (โขน ลิง) วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร
- 7.นายวีระ บัวงาม อาจารย์ภาควิชานาฏดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
- 8.นายวรวิทย์ หมั่นสุจริต นิสิตปริญญาโท ภาควิชานาฏศิลป์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 9.นายณัฐพงศ์ ฉัตรเกตุ นักศึกษาปริญญาตรีปีที่ 5 ภาควิชานาฏดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ร่วมถ่ายทอดทำร่ำให้เยาวชนตั้งแต่ต้นจนแสดงผลงาน โดยกำหนดขั้นตอนการฝึกหัด ดังนี้

1.ขั้นรับสมัคร ผู้วิจัยได้ประกาศเชิญชวนให้เยาวชนและผู้ปกครองที่สนใจ โดยการบอกกล่าวและประชาสัมพันธ์ต่อกันมาสมัครเรียน

2.ขออนุญาตใช้สถานที่ ยาคารนาฏศิลป์และดุริยางค์ ตึก 2 โดยฝึกในวันอาทิตย์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์ ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. 2550 – กันยายน พ.ศ. 2551 เป็นเวลา 1 ปี และการถ่ายทำการแสดง โขน ณ ลานอนันตรังสรรค์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี

3.ประสานผู้เชี่ยวชาญในการกำหนดรูปแบบการถ่ายทอด โขน (ผู้หญิง) ให้แก่เยาวชน เนื่องจากเยาวชนไม่มีพื้นฐานความรู้ด้านการแสดง โขนเลย จากการขอคำปรึกษาจากผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับรูปแบบของการถ่ายทอด โขน (ผู้หญิง) ให้แก่เยาวชน ผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการถ่ายทอดสอดคล้องกับทฤษฎีกระบวนการถ่ายทอดของครอนบัค (Cronbach) โดยเริ่มตั้งแต่การสร้าง ความสนใจโดยกระตุ้นให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์แล้วจึงเริ่มต้นสอนตั้งแต่ต้นจนจบ

4.ขั้นถ่ายทอดเมื่อผู้วิจัยได้กำหนดรูปแบบการถ่ายทอดแล้ว ก็ดำเนินการถ่ายทอดเรียงลำดับตามขั้นตอนการสอนดังนี้

1.ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน โดยกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจมองเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ศิลปะการแสดง โขน (ผู้หญิง) โดยใช้วิธีการเชิญชวนเยาวชนผู้สนใจให้มาร่วมฝึกหัด โขน โดยสมัครเรียนเป็นเวลา 1 ปี และไม่เสียค่าใช้จ่าย โดยมีศิลปินชั้นครูเป็นผู้ถ่ายทอดให้ทำให้ผู้เรียนสนใจมาก เนื่องจากการฝึกหัด โขน (ผู้หญิง) เป็นเรื่องที่เป็นความรู้ใหม่สำหรับผู้เรียนซึ่งมีความเข้าใจว่าเป็นการแสดงของผู้ชายเท่านั้น ประกอบกับผู้เรียนมีความศรัทธาในผู้เชี่ยวชาญระดับศิลปินแห่งชาติที่จะเป็นผู้ถ่ายทอดให้ อันเป็นความภาคภูมิใจของเยาวชนอย่างยิ่ง ซึ่งโอกาสจะได้เรียนกับผู้เชี่ยวชาญระดับสูงเช่นนี้หาโอกาสยากมาก เนื่องจากผู้เรียนไม่ใช่นักศึกษาในคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี นอกจากนี้จะเป็นเพราะว่าผู้ปกครองให้ความสนใจในการสนับสนุนให้บุตรหลานได้รับการฝึกหัดเพื่อเป็นความรู้ติดตัวไปใช้ในการเรียนในโรงเรียน การสอบเข้าเรียนต่อในสถานศึกษาทุกระดับได้

ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยเห็นว่า การฝึกหัด โขน (ผู้หญิง) นั้นต้องฝึกหัดตั้งแต่เยาว์วัยและยาวนาน ต้องใช้ความอดทนสูง ดังนั้นหากผู้เรียนสนใจที่จะเข้ารับการฝึกหัดก็เป็นการสัญญาด้วยตนเองและครูผู้ถ่ายทอดว่าจะมีความมุ่งมั่นฝึกหัดด้วยความอดทนและสม่ำเสมอ ดังนั้นจึงให้สมัครเรียนด้วยความยินยอมของผู้ปกครอง เป็นกิจกรรมที่เป็นความยินยอมพร้อมใจของผู้ปกครองและผู้เรียนจะเข้ารับการถ่ายทอด กอปรกับผู้วิจัยเห็นว่าให้ผู้เรียนได้เข้าร่วมพิธีไหว้ครูและครอบครู โขนละคร เพื่อสร้างความมั่นใจให้ผู้เรียนได้ไหว้ครูและครอบครูหรือค่านับครูก่อนเพื่อสร้างความมั่นใจและ

ความรู้สึกว่าตนเป็นศิษย์ที่มีครูเทพเจ้า ครูที่ถ่ายทอดให้ การไหว้ครูเป็นการถวายตัวเป็นศิษย์แก่ครู เทพเจ้าพระสิวะ พระนารายณ์ พระพรหม พระพรคนธรรพ พระปัญจสิขร พระพินเศศ พ่อแก่และ พระพิราพ ครูอาจารย์ผู้สอน จะได้มีความเคารพบูชาครู มีความกตัญญูกตเวทิตาต่อครู ตลอดจน สอนให้เคารพรุ่นพี่ที่มีความเมตตาต่อรุ่นน้อง ดังนั้นหากมีความผิดพลาดสิ่งใดก็ขอขมาลาโทษจาก ครู เพื่อมิให้เป็นบาปติดตัวไป แล้วยกจากจากอุบัตินี้ทั้งปวง ในพิธีกรรมนี้ผู้เรียนจะได้ตระหนักใน คุณค่าที่ได้รับจากครูเทพเจ้าในพิธีไหว้ครูอันศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นจะร่าเริงๆ ไม่ได้ต้องมุ่มมั่นและ ตั้งใจในการฝึกหัดด้วยความมานะพยายามเป็นผู้สืบสานต่อไปและเกิดศรัทธาในครูสูงสุดในการได้มี โอกาสเข้าร่วมพิธีและได้รับการครอบครู เจิมหน้าผากให้ กล่าวได้ว่าเป็นศิษย์ที่มีครูและจึงฝึกหัดผ้า แดงและครูจะคัดเลือกผู้แสดงตัวพระ นาง ยักษ์ และลิง ตามบุคลิกภาพของแต่ละคน เช่น หากเป็น ตัวพระใบหน้าสวย หน้ารูปไข่ รูปร่างสูงโปร่ง คอระหงส์นุ่งหางหงส์แล้วจะได้สวมงาม เป็นต้น

2.ขั้นสอนและสรุปบทวน โดยเริ่มอธิบายวิธีการเรียนว่าต้องฝึกหัดทุกวันอาทิตย์ตั้งแต่ เวลา 08.30- 18.00 น. และวันหยุดนักขัตฤกษ์ ณ ตึกนาฏศิลป์และดุริยางค์ ตึก 2 เป็นเวลารวม 1 ปี โดยเริ่มตั้งแต่การฝึกหัดโขนเบื้องต้นโดยแยกพระ นาง ยักษ์ และลิง โขนพระ ยักษ์และลิง โดยเริ่ม ฝึกดบเข้า ถองสะเอว เดินเสา ถีบเหลี่ยม ส่วนลิงจะฝึกหัดกะเมน ตีลังกาเพิ่ม ส่วนพระและนาง (ละคร) ฝึกหัดนาฏศิลป์ไทยเบื้องต้น เช่น คัดมือ คัดแขน คัดขา คัดตน จีบ ตั้งวง ประทับ ก้าวเท้า ก้าวหน้า ก้าวข้าง กระดกหลัง การฝึกหัดเบื้องต้นเป็นการเตรียมกล้ามเนื้อให้ยืดหยุ่นและคล่องแคล่ว พร้อมที่จะฝึกหัดในท่าที่ยากขึ้น อีกทั้งเป็นการศึกษาการทรงตัวตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทย ดันเอว ดันไหล่ กดทับหน้า (ตะคาด) ให้ก้นงอน ลักษณะลายเส้นตามโครงสร้างของการรำไทยจะเป็น ลายเส้นโค้งสัดส่วนกลมกลืน ไม่ร่าเื่อนหน้า แอ่นหลัง โดยเฉพาะการฝึกหัดโขนต้องฝึกเดินเสาจน ขามีกำลังพร้อมที่จะแสดงติดต่อกัน 2 ชั่วโมง โดยแรงไม่ตก หรือไม่หมดแรง ดังนั้นการเดินเสาเป็น ประจำจะทำให้กำลังขาดี เดิน รำได้ไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อย การฝึกหัดเดินเสาทุกวันจะทำให้มีกำลังขา รูปร่างดี สมส่วน และการถีบเหลี่ยมจะรับน้ำหนักในขณะที่ขึ้นลอยได้ดีและผู้ที่จะขึ้นลอยก็จะรู้จักตั้ง เหลี่ยมถ่ายน้ำหนักตัวให้ถูกต้องสามารถขึ้นลอยได้ไม่ตกและจะไม่เกิดอันตรายกับ ผู้ ฝึกหัดอีกด้วย ส่วนการฝึกหัดตัวลิงจะต้องฝึกให้ตีลังกา หกคะเมนให้ได้ เนื่องจากธรรมชาติของลิง จะต้องโอด โผน กระ โคด โลดเดิน และลีลาท่ารำของลิงก็จะมีท่าหกคะเมนตีลังกา เกาและจับหมัด ท่าทางหลุกหลิก การฝึกหัดลีลาเฉพาะนี้ต้องใช้ผู้ฝึกหัดที่มีความชำนาญและรู้หลักวิธีการฝึกหัด อย่างดี มิฉะนั้นจะเกิดอันตรายแก่ผู้ฝึกหัดได้ กอปรกับผู้ฝึกหัดเป็นเพศหญิงการจะจับต้องเพื่อช่วย ในการฝึกผู้ถ่ายทอดจะต้องระมัดระวังเป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตามผู้ฝึกหัดมีความมุ่งมั่นและมี จิตใจที่มุ่งมั่นจึงทำให้ไม่ยากเกินความสามารถของผู้ถ่ายทอด

หลังจากนั้นจึงฝึกหัดแม่ท่า พระ ยักษ์และลิง แม่ท่าของโขนพระ เป็นการฝึกหัดเพลงช้า เพลงเร็วของโขนพระเพื่อให้รู้กระบวนท่ารำที่สง่างามการเชื่อมท่าและการฝึกหัดการฟังจังหวะ หน้าทับทำให้ผู้ฝึกหัดมีความคล่องแคล่วและมีลีลาท่ารำที่สวยงามใช้สรีระได้สง่างามตามแบบแผน นาฏศิลป์ไทย ส่วนโขนยักษ์และลิงจะต้องได้รับการฝึกหัดแม่ท่ายักษ์และลิง เพื่อจะได้รู้กระบวนท่าที่สง่างาม การเดินเข้าออกจากเวที การกลับตัวและการฟังจังหวะหน้าทับ การเดินลงจังหวะได้ถูกต้อง แข็งขันเหมาะสมกับบทบาทของยักษ์ที่คู้คั่น และบทบาทของลิงที่หลุกหลิก คล่องแคล่ว ว่องไว กระบวนท่ารำทั้งหมดจะนำมาเป็นท่ารำที่กล่าวได้ว่าเป็นแม่ท่าสำหรับการฝึกหัดโขนยักษ์ และลิงในท่ารำที่สูงขึ้นเป็นการปูพื้นฐานให้แน่นเพื่อจะฝึกหัดในกระบวนท่ารำที่ยากขึ้นต่อไป เมื่อผู้ฝึกหัดรู้จักฟังจังหวะหน้าทับได้ถูกต้องก็จะสามารถกำหนดท่ารำและคิบทในกระบวนท่ารำประกอบการแสดงโขนได้ดียิ่งขึ้น

หลังจากนั้นจึงฝึกหัดการนั่งสมาธิเพื่อกำหนดจิตให้ผู้ฝึกหัดมีจิตใจแน่วแน่และเตรียมพร้อมที่จะรับการฝึกหัดในกระบวนท่ารำที่ยากขึ้น เนื่องจากท่ารำบันทึกไว้ในตัวคน ผู้ถ่ายทอดจะรำนำหน้าแล้วให้ผู้ฝึกหัดปฏิบัติตาม โดยใช้วิธีการสังเกตและใช้ทักษะจากการปฏิบัติตามแล้วมาใช้ในการเลียนแบบท่ารำ ดังนั้นหากผู้ฝึกหัดไม่มีสมาธิก็จะเก็บรายละเอียดไม่ได้ครบถ้วนไม่สามารถเลียนแบบได้เหมือน กระบวนท่ารำก็จะขาดความสวยงาม ดังนั้นการกำหนดจิตให้มีสมาธิและเตรียมความพร้อมที่จะรับการถ่ายทอด ในช่วงที่นั่งสมาธิผู้ถ่ายทอดจะเปิดเครื่องบันทึกเสียงบทโขนที่ประกอบด้วยบทพากย์ บทเจรจา บทร้องและเพลงหน้าพาทย์ ผู้ถ่ายทอดอธิบายบทบาทของผู้แสดงแต่ละตัวละครแล้วให้ฟังบทโขนตอนพระรามตามกวางและยกรบ ให้ผู้ฝึกหัดฟังแล้วฝึกให้ท่องบทของตัวเองให้ได้ การฝึกสมาธิจะทำทุกครั้งก่อนฝึกกระบวนท่ารำเพื่อสร้างสมาธิและเตรียมความพร้อมทั้งด้านจิตใจเมื่อผู้ฝึกหัดมีความพร้อมทางด้านร่างกายแล้วมีจิตใจที่พร้อมที่จะรับการฝึกหัด กอปรกับหากได้รับการถ่ายทอดท่ารำไปแล้วบ้างบางส่วน การนั่งสมาธิพร้อมฟังบทโขนไปด้วยก็จะเป็นการทบทวนความรู้และจินตนาการท่ารำที่ได้รับจากการถ่ายทอดไปแล้วแต่ละช่วงทำให้เกิดความแม่นยำสามารถจดท่ารำได้ดียิ่งขึ้นเนื่องจากกระบวนท่ารำนั้นผู้ฝึกหัดจะต้องจดจำท่ารำให้แม่นยำและนำมาใช้ให้สอดคล้องกับบทบาทของตนเอง โดยใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแสดง นอกจากนี้การฝึกสมาธิช่วยให้ผู้ฝึกหัดไม่ตื่นเต้นควบคุมสติอารมณ์ของตนเองได้ในขณะที่แสดงท่าให้ไม่หลงลืมท่ารำหากมีปัญหาในการแสดงก็จะมีสติในการแก้ปัญหาต่างๆ ได้ไม่ทำให้เกิดความเสียหายในการแสดง

เมื่อผู้ฝึกหัดได้ฝึกสมาธิแล้วก็พร้อมที่จะรับการถ่ายทอดกระบวนท่ารำ โดยรับการถ่ายทอดท่ารำตามบทบาทของตนเองที่ได้รับ เช่น พระราม พระลักษณ์ ทศกัณฐ์ สุกริพ หนุมาน องคต พญาักษ์ พญาวานรและพลทหารทั้งหลายรวมทั้งระบำเทวดา นางฟ้า และระบำกวางก็จะได้รับ

การฝึกหัดแยกออกเป็นกลุ่มๆ โดยฝึกตีบทและเพลงหน้าพาทย์ตามบทโขน ในขั้นตอนนี้ผู้ถ่ายทอดจะอธิบายบทบาทของตัวโขนแต่ละตัวตามบทบาทที่ได้รับและฝึกตีบท ถิลาท่ารำ อารมณ์สอดคล้องตามบทร้อง บทพากย์และบทเจรจา ในขั้นตอนนี้ผู้ถ่ายทอดจะต้องศึกษาว่าผู้รับการถ่ายทอดการฝึกหัดมีศักยภาพที่จะรับกระบวนการที่ยากหรือง่าย หากมีศักยภาพก็จะถ่ายทอดกระบวนการที่ยากเพื่อให้ไปฝึกหัดและมีท่วงท่ารำที่สง่างาม ฐาน เช่น ผู้แสดงเป็นทศกัณฐ์มีความสามารถและศักยภาพพอที่จะรับกระบวนการและลีลาที่งดงามได้ก็จะฝึกให้สวยงามออกกราวได้ครบกระบวนการสำหรับผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดครบกว้างเป็นเด็กเล็กๆ ส่วนใหญ่ก็จะได้รับการถ่ายทอดกระบวนการรำที่สั้นๆ ง่ายๆ เพื่อใช้ในการแสดงท่ารำไม่ซับซ้อนมากนักเน้นความพร้อมเพรียงน่ารักเป็นหลักเป็นต้น เนื่องจากโขนผู้แสดงจะสวมหน้ากากหรือหัวโขน ดังนั้นสื่ออารมณ์ต่างๆ จะออกมาในกระบวนการรำที่ชัดเจน สอดคล้องกับบทพากย์เจรจา บทร้องและเพลงหน้าพาทย์ หากผู้แสดงตีบทได้ถูกต้องและแตกขานก็จะสามารถสื่ออารมณ์ได้ดีและเข้าถึงผู้ชมได้มากกว่าทำให้ผู้ชมประทับใจในการฝึกหัดตามบทบาทของตัวละครนี้ต้องใช้ระยะเวลายาวนาน เนื่องจากผู้ฝึกหัดไม่ได้เรียนวิชานาฏศิลป์ไทยเป็นวิชาชีพ หากเพียงแต่เป็นนักเรียนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานในโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานครและเน้นนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ร้อยละ 90 มีนักศึกษาภาควิชานาฏดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรีประมาณร้อยละ 10 จึงทำให้การฝึกหัดเริ่มตั้งแต่การฝึกหัดโขนเบื้องต้น ฝึกแม่ท่า ฝึกตีบทตามบทบาทของตนเองแล้วจึงฝึกซ้อมรวม ซ้อมย่อย ซ้อมใหญ่และแสดงจริงโดยการถ่ายทำเป็น CD-ROM เป็นการแสดงโขน (ผู้หญิง) ตอนพระรามตามกวางและยกรบ

การฝึกหัดโขน (ผู้หญิง) สำหรับการแสดงเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญเนื่องจากผู้ฝึกหัดจะต้องมีความแม่นยำตามบทบาทของตนเองแล้วจะต้องรำ เดินสัมพันธ์กับผู้แสดงผู้อื่นที่มีบทบาทร่วม เนื่องจากเป็นการแสดงเป็นเรื่องเป็นราวจะมีการตีบทโต้ตอบกันระหว่างตัวละครและสอดคล้องตามบทพากย์เจรจา บทร้อง และรำหน้าพาทย์ตามบทโขน ดังนั้นผู้แสดงจะต้องใช้ทักษะที่มีความแม่นยำและใช้ปฏิภาณไหวพริบอย่างมาก เนื่องจากการแสดงจะผ่านสายตาผู้ชมไปในครั้งเดียวจะไม่มีโอกาสแก้ไขข้อผิดพลาด ดังนั้นการแสดงจะต้องมีความผิดพลาดน้อยที่สุดหรือไม่ผิดพลาดเลย ในขั้นตอนนี้ผู้ฝึกหัดจะต้องใช้ความอดทนอย่างมาก เนื่องจากผู้ฝึกหัดไม่เคยมีประสบการณ์ในการแสดงโขนมาก่อน ดังนั้นเมื่อซ้อมใหญ่สวมหัวโขนบางคนก็ถามเชือกที่ร้อยไว้ที่ปากหัวโขนไม่แน่น ตาก็ไม่ตรงกับรูดาที่เจาะไว้แล้วทำให้มองไม่เห็นเกิดอุปสรรคในการซ้อมย่อยและต้องซ้อมหลายครั้งจนกว่าจะถูกต้องท่ามกลางอากาศที่ร้อน เนื่องจากแสดงเป็นลักษณะโขนกลางแปลงแสดงกลางสนาม ณ ลานอนันตรังสรรค์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรีผู้ฝึกหัดมีความตั้งใจจึงทำให้การซ้อมใหญ่ผ่านไปได้ดี

นอกจากนี้การซ้อมการแสดงรวมเป็นการฝึกหัดที่ต้องเน้นเรื่องจารีตการแสดงให้ถูกต้องตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทย เช่น การเข้าด้านขวาของเวทีและออกด้านซ้ายของเวที การรำเพลงหน้าพาทย์ตามแบบแผน เช่น พระรามตามกวางจะรำเพลงหน้าพาทย์เจ็ดฉาน ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ที่ไล่ล่ามนุษย์ ไล่ล่าสัตว์ เป็นต้นลักษณะการรำจะเดินทวนเข็มนาฬิกาเป็นทักษิณาวรรตสอดคล้องตามตำราพิชัยสงคราม แม้กระทั่งการยกกระบี่จะยกทัพ กองทัพพระของพระรามและพลวานร

ในเพลงหน้าพาทย์กราวนอก การยกทัพยักษ์ของทศกัณฐ์และพลยักษ์ในเพลงหน้าพาทย์กราวใน และการปะทะทัพที่มีการต่อสู้กันตามรูปแบบของการแสดง โขนตามแบบแผนจนกระทั่งจบลงด้วยการหย่าทัพ ซึ่งจะมีจารีตของการแสดงที่กำหนดไว้เป็นแบบแผนแล้วผู้ถ่ายทอดต้องฝึกหัดให้ถูกต้องและผู้ฝึกหัดต้องรักษาจารีตไว้ไม่ให้ผิดเพี้ยน ทั้งนี้รวมไปถึงการแต่งกายขึ้นเครื่องพระ นางและทรงให้มีสีและลักษณะหัวโขนที่ถูกต้องตามแบบแผนนาฏศิลป์ไทยแต่โบราณ

3.ขั้นวัดผลและประเมินผล เป็น ขั้นตอนที่ทำให้ผู้ฝึกหัดซ้อมใหญ่ ซ้อมเข้าคนตรีตั้งแต่ต้นจนจบ โดยให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง ณ ลานอนันตรังสรรค์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี ในขั้นตอนนี้ผู้เชี่ยวชาญจะแก้ไขท่ารำหรือข้อบกพร่องให้ผู้ฝึกหัดต้องปรับเปลี่ยนแก้ไขตามคำแนะนำด้วยความเคารพและมุ่งมั่นรำ เดิน ให้ถูกต้องทุกขั้นตอน ในขั้นตอนนี้หากทำได้ถูกต้องก็จะดีใจและเกิดกำลังใจในการแสดง แต่หากได้รับการตำหนิก็จะท้อไม่อยากจะแสดง ผู้วิจัยจะต้องอธิบายให้ผู้ฝึกหัดเข้าใจเป็นความสำคัญและคุณค่าของการแสดงโขนในเรื่องเกี่ยวกับสุนทรียะของการแสดงโขนที่ประกอบด้วย ลีลาท่ารำที่มีฝีมือของผู้แสดง การแต่งกายที่วิจิตรงดงาม และจารีตของการแสดงโขนที่จะต้องอนุรักษ์ไว้ หากผู้แสดงที่ดีก็จำเป็นต้องรักษาจารีตไว้ให้มั่นคง จึงจะเรียกว่ามีคุณภาพ กอปรกับเนื้อร้องทำนองเพลงที่ไพเราะ สื่อความหมายของการแสดงได้ถูกต้องตามแบบแผน ดังนั้นจุดใดที่มีข้อบกพร่องก็จำเป็นต้องฝึกหัดใหม่และแก้ไขให้ถูกต้องหากผู้ฝึกหัดทำได้ครบถ้วนสมบูรณ์ก็จะเกิดความภาคภูมิใจและได้เข้าใจรูปแบบการแสดงที่สมบูรณ์หลังจากที่ได้มีการปรับปรุงแล้วผู้ฝึกหัดสามารถแสดงได้ดีสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ฝึกหัด ว่าสามารถเป็นผู้สืบสานการแสดงโขน (ผู้หญิง) ได้และมีความรู้ที่จะเล่าขานให้เยาวชนรุ่นหลังได้รับรู้ได้

4.ขั้นประยุกต์ใช้และการนำไปใช้ เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนได้นำความรู้ที่ฝึกหัดมาทั้งหมดเป็นระยะเวลา 1 ปี มาแสดงได้จริง โดยการมีการแต่งกายแสดงโขนตอนพระรามตามกวางและยกربณ ลานอนันตรังสรรค์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี โดยถ่ายทำ CD-ROM หากการแสดงโขน (ผู้หญิง) ไว้และเพื่อเป็นการนำไปเผยแพร่ในโอกาสต่อไป ขั้นตอนนี้ผู้ฝึกหัดรู้สึกดีใจและตื่นเต้นมากเป็นขั้นตอนที่ทุกคนรอคอยที่จะได้แสดงความสามารถของตนเองได้เต็มที่ผู้ปกครองก็มีความภาคภูมิใจในบุตรหลานที่จะได้เป็นส่วนหนึ่งในการสืบสานโขน (ผู้หญิง)

ผู้แสดงทุกคนมาตั้งแต่เช้าเพื่อเตรียมตัวและแต่งตัวตามบทบาทของตน ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้ให้ผู้แสดงทุกคนไหว้ครูเทพเจ้าและปรบมรณย์ผู้ถ่ายทอดทำให้แก่นาฏศิลป์ ครบผู้ถ่ายทอดแล้วจึงเริ่มแสดงตั้งแต่ระบำกวางในตอนพระรามตามกวางและมีการยกบม มีกองทัพอักษและถึง ทศกัณฐ์ทรงราชรถในกองทัพอักษและพระราม พระลักษมณ์ทรงราชรถในกองทัพลิงแล้วมีการปะทะทัพอักษแล้วจบลงด้วยการอย่าศึก

การแสดงดังกล่าวทำให้ผู้ฝึกหัดเข้าใจรูปแบบการแสดงโขน (ผู้หญิง) อย่างแท้จริงได้สัมผัสโดยตรงเนื่องจากเป็นผู้แสดงเอง ดังนั้นได้เห็นคุณค่าว่าได้เพาะบ่มมาเป็นเวลานานถึง 1 ปี ด้วยความมานะอดทน เมื่อเป็นผู้แสดงก็ใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแสดงทำให้ได้ประสบการณ์ตรงจากการฝึกหัด โขน (ผู้หญิง) สามารถเล่าประสบการณ์ให้แก่เยาวชนรุ่นต่อไปได้ร่วมกันอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยได้และหากผู้ฝึกหัดสนใจในวิชาชีพนี้ก็จะได้เรียนเป็นวิชาชีพเพื่อเป็นตัวแทนในการอนุรักษ์โขน (ผู้หญิง) ให้คงอยู่จากรุ่นสู่รุ่นต่อไปได้

ข้อเสนอแนะ

จากการทำวิจัยเรื่องการอนุรักษ์และสืบทอดโขน (ผู้หญิง) ให้แก่เยาวชน ผู้วิจัยเห็นว่าเยาวชนไทยมีความสนใจในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและได้รับความสนใจจากผู้ปกครองกลุ่มหนึ่งที่มุ่งมั่นจะนำพาลูกหลานมาฝึกหัดนาฏศิลป์ไทยด้วยวัตถุประสงค์เพื่อสอบเข้าเรียนต่อในสถานศึกษาในโควตานาฏศิลป์ไทยหรือเพื่อให้เป็นความรู้ติดตัวไปใช้ในสถานศึกษาได้ หรือมีบางกลุ่มที่มุ่งที่จะให้บุตรหลานไปเรียนต่อในสาขานาฏศิลป์ไทยเป็นอาชีพ ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะดังนี้

1. ควรมีการสำรวจความต้องการในการฝึกหัดนาฏศิลป์ไทยโขน (ผู้หญิง) ในสถาบันการศึกษาต่างๆ เพื่อจะได้จัดวิชาโขน (ผู้หญิง) เป็นวิชาเลือกเสรีในสถานศึกษา

2. ควรมีการเปิดสอนโขน (ผู้หญิง) เป็นวิชาชมรมสำหรับเยาวชนที่สนใจในสถาบันการศึกษาที่มีความพร้อม เพื่อเป็นการอนุรักษ์ให้คงอยู่ต่อไปแล้วควรมีการวัดผลและประเมินผลการถ่ายทอดในลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพ

3. ควรมีการสืบทอดโขน (ผู้หญิง) ในเรื่องราวเกียรติยศอื่น ๆ เพื่อให้เผยแพร่การแสดงโขน (ผู้หญิง) ให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

4. ควรมีการเผยแพร่การแสดงโขน (ผู้หญิง) ให้แก่สังคม โดยจัดเผยแพร่ในสื่อโทรทัศน์หรือกิจกรรมในโรงเรียนที่มีความพร้อมในการกระตุ้นให้นักเรียนสนใจในการอนุรักษ์การแสดงโขน (ผู้หญิง)

หลังจากที่มีการแสดงโขน(ผู้หญิง) แล้ว ผู้วิจัยได้จัดพิธีทำบุญเลี้ยงพระเพื่ออุทิศกุศลบุญให้แก่ปรมาจารย์นาฏยศิลปินที่ได้ถ่ายทอดคนากศิลป์ไทยให้แก่นาฏยศิลปินจนถึงปัจจุบัน เป็นวิชาความรู้ที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งอุทิศให้แก่เจ้าที่เจ้าทางที่อยู่ใน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี โดยมีนักเรียนนักศึกษาที่ร่วมฝึกหัดโขน (ผู้หญิง) ทุกคนรวมทั้งผู้ปกครองร่วมทำบุญด้วย ณ ห้องสุนทรวาทิน คณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี ในวันอาทิตย์ที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2551 แล้วแจกวุฒิบัตรการอนุรักษ์และสืบทอดโขน (ผู้หญิง) เพื่อเยาวชน ให้แก่ผู้ฝึกหัดทุกคนเพื่อเป็นเกียรติประวัติแก่เยาวชนทุกคน ทำบุญดังกล่าว ผู้วิจัยมุ่งหวังที่จะอุทิศกุศลบุญให้แก่ปรมาจารย์ทางด้านนาฏศิลป์ไทยทุกท่านและการขอขมาลาโทษต่อครูอาจารย์หากเยาวชนได้ร่ำผิดพลาดไป และเป็นตัวอย่างในการแสดงความกตัญญูกตเวทิตาต่อครูอาจารย์ เพื่อเยาวชนจะได้ ดำเนินเป็นแบบอย่างให้แก่เยาวชนได้สืบทอดกันต่อไป